

CONVIVIUM PAJORIN KLÁRA 70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Ediderunt Enikő Békés et Emericus Tegye, Debrecini–Budapestini, Societas Neolatina Hungarica, Sectio Debreceniensis–Institutum Doctrinae Litterarum Academiae Scientiarum Hungariae, 2012 (Classica – Mediaevalia – Neolatina, 6), 278 l.

A kötet szerkesztői (ahogyan ez kerek számú születésnapok alkalmából legtöbbször lenni szokott) Pajorin Klára kutatási területeihez kapcsolódó tanulmányok összegyűjtésével és kiadásával kívánták megörvendeztetni az ünnepeltet. A szerzők pedig találtak valamit saját munkásságukban, ami szorosabb (ahogyan ez a legritkábban fordul elő) vagy lazább (ahogyan ez legtöbbször lenni szokott) szálakkal fűződik az óhajtott témákhoz. Esetleg semmi köze nincs hozzá (ami szintén nem példa nélküli az emlékkönyv-műfajban). De hát a köztisztelőnek és közszeretőnek örvendő kolleg(in)a iránti jó szándék mindenképpen méltánylandó, különösen, ha értékes tudományos eredmény közzétételében valósul meg (ami elég gyakori).

A *Pars prior* 23 magyar, a *Pars altera* négy francia nyelvű tanulmányt tartalmaz. A dolgozatok mindkét részben szerzőjük nevének betűrendjében sorakoznak. A második rész külföldi szerzőinek jelenléte nemcsak Pajorin Klára nemzetközi elismertségét bizonyítja, hanem a kötet szerkesztőinek eredményes szervezőkészségét is. Az utóbbiak között a címléírásban ugyan nem olvasható Havas László neve, de tudható, hogy a kötet létrejöttében neki is fontos szerepe volt. Sejtethetően az ő nemzetközi kapcsolatrendszere és szakmai érdeklődése is közrejátszott abban, hogy a

külföldi kollégák munkái az uralkodók neveltetéséhez kapcsolódnak.

A második részben Havas László maga is egy francia nyelvű tanulmányt közöl: azt vizsgálja, hogy a keresztény uralkodó mint „vicarius Dei” III. Ottó német-római császár személyéhez fűződő eszménye hogyan függhet össze Szent István *Intelmei*-vel. Ugyancsak az *Intelmek* és a *Decretorum liber* előképeit keresi Jean-Pierre Levét (Limoges): a szövegeket Gerbert d’Aurillac, a későbbi II. Szilveszter pápa elképzeléseivel veti össze. A királytükörök témájában olvasható a magyar államalapítás korához képest egy korábbi és egy későbbi korszakhoz kapcsolódó tanulmány is. Jean-Louis Charlet (Provence) azt mutatja be, hogyan jelennek meg és milyen forrásokra vezethetők vissza Claudius Claudianus epikus költeményeiben Honorius császár erkölcsi és politikai neveltetéséről vallott nézetei. Gilbert Tournoy (Leuven) témája Erasmus *Institutio principis Christianijának* első nyomtatásban megjelent francia fordítása (Benoit Du Troncy, Lyon, 1592), összevetve más francia változatokkal.

A következőkben a magyar nyelvű szövegeket tekintem át témájuk időrendjében. Így követhető nyomon a legkönnyebben, hogy az ókortól a 19. századig – némely utalásokban a kortárs irodalomig – hogyan

lehet a humanizmus témájához kapcsolódni, esetleg az összefüggés látszatát felkelteni vagy a kapcsolatteremtést meg sem kísérelni.

A legrégebbi időktől, az antikvitástól Tar Ibolya közelíti a témához. A humanizmus-fogalom ókori eredetét vizsgálja, különös tekintettel a „humanitas Romana” catullusi értelmezésére, amelyben megjelenik a rómaiság és a barbárság ellentéte is. Lázár István Dávid Petrarca egy invokatíváját (1355) mutatja be és helyezi el az életműben. Petrarca Jean de Caraman bíborossal vitázva a tudatlanság és a zsarnokok barátságának vádjá ellen védekezik, miközben nem mulasztja el ellenfele kigúnyolását sem. Andreas Pannonius *Énekek éneke*-kommentárjának prologusát (1460-as évek) Kertész Balázné hasonlítja össze hasonló késő antik és középkori szövegekkel. A közvetlen átvételek Haymo von Auxerre és Nicolaus de Lyra műveiből bizonyíthatók.

A magyarországi humanizmus korához elérkezve akár bevezetésként is szolgálhatna Szörényi László tanulmánya, amelyik az elmúlt évtizedek hazai reneszánszkutatásait tekinti át. Az összefoglaló eredetileg egy firenzei konferencián, 2007-ben hangzott el; természetesen tartalmazza az ünnepelt vizsgálódási területeinek felsorolását is. Ezenkívül az is Pajorin Klára személyéhez kapcsolja a magyar nyelvű változatot, hogy annak idején a jeles alkalmon ő is részt vett. (A konferencia anyaga, benne Szörényi László írásának olasz nyelvű változatával, azóta szintén megjelent: *Italy and Hungary: Humanism and Art in Early Renaissance*, eds. Péter FARBAKY, Louis A. WALDMAN, Firenze, Villa I Tatti – The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies, 2011.)

Kiss Farkas Gábor a magyar humanizmus kibontakozásának körülményeit fejtegeti. A többek által meghatározónak vélt Pier Paolo Vergerio–Vitéz János-kapcsolat helyett a Béccsel való összefüggések mellett érvel: Johann Trösternek Vitéz titkáraként fontos szerepe lehetett Aeneas Sylvius Piccolomini hatásának közvetítésében, különös tekintettel a humanista levélírás gyakorlatának elterjesztésére. Ugyancsak a bécsi kapcsolat jelentőségét hangsúlyozza Szilágyi Emőke Rita, mégpedig Vitéz Jánosnak Piccolominival folytatott levelezése alapján. A fennmaradt és kikövetkeztethető darabok precíz számbavétele megszabja a további kutatások irányát is. Azért Vergerio mellett szóló érv is akad a kötetben: Lengyel Réka mutat rá, hogy Kisvárdai Jánosnak, a sárospataki plébániai iskola tanárának egy bejegyzése a Szalkai-kódexbe (1489/90) nem Petrarca, hanem Pier Paolo Vergerio ismeretét bizonyítja.

A pécsi humanizmus világába enged bepillantást Boda Miklós. Handó György székeskáptalani prépost feltételezett nyilvános könyvtárának legendáját szertefoszlatta valószínűsíti, hogy sokkal inkább a liturgikus kódexek és az oktatáshoz használt kötetek gyűjteményére kell gondolnunk, amelyet a székesegyház sekrestyéjében, később a káptalanházban helyeztek el.

Több tanulmány kapcsolódik Mátyás udvarához és az olasz humanistákhoz. Bolonyai Gábor azt vizsgálja, hogyan jelennek meg a görög tragédiaszerzők Naldo Naldi Mátyás híres könyvtárát dicsőítő költeményében. Kimutatja, hogyan függ össze az ókori és a humanista hagyománnyal Aiszkhülosz hiánya, valamint Szophoklész és Euripidész értékelése. Takács László Bartolomeo Foncio Mátyás király-

nak ajándékozott kódexe egyik darabjáról ír, a húsz évvel korábban készült Persius-kommentár kiegészített, javított változatáról. Az eredeti redakció másolata egy firenzei kódexben maradt fenn, az ajándék Wolfenbüttelbe került. A két szöveg összehasonlításából világosan kitűnnek a különbségek. Brandolini Mátyás király vizsgálására írott dialógusának műfaji összefüggéseit vizsgálva Békés Enikő állapítja meg, hogy a szerző az emberi sorsról értekezve újszerű megoldást alkalmaz: egy művön belül ütközteti a *contemptus mundi*- és a *dignitas hominis*-hagyományt. Munkája második, a betegségek elviseléséről szóló részében Petrarca hatása mutatható ki.

Ritoókné Szalay Ágnes Janus és Várad kapcsolatát taglalja a híres búcsúvers alapján; többek között azt a szerepet, amit a város a költő életpályájának alakításában betöltött. A párhuzamos helyek miatt különösen érdekes az a Padova-leírás, amelyet Janus Ferrarában megismerhetett, így akár munkájának egyik forrása is lehetett. A Várad-búcsúversből kiindulva Csehy Zoltán verstani kérdéseket boncolgat: tárgya a hendecasyllabusos, ismétléstechnikákra alapuló, refrénes vers a humanista költészetben, kitekintéssel nemcsak az antik mintákra (Catullus, Martialis), hanem a versforma továbbélésére is, egészen a mai irodalomig (Kovács András Ferenc, Markó Béla, Szálinger Balázs). A szőlőről szóló Janus-epigramma különböző magyar fordításainak erőnyeit és hibáit Polgár Anikó mutatja ki, mélyen elmerülve a két sor értelmezésében, nem tévesztve szem elől az irodalomtörténeti párhuzamokat. Szentmártoni Szabó Géza régóta foglalkozik a „Romulidae Cannas” kezdetű, a hazai vélekedés által sokáig Janusnak tulajdonított

epigrammával. Ez alkalommal minden ediginél teljesebb összefoglalását adja kutatásainak. Itt válik publikussá, hogy megtalálta az évszázadokon keresztül újra meg újra felbukkanó vers legelső megjelenését: Christophorus Manlius sorai először a *Poetae Germani et exteri* (Görlitz, 1573) című antológiában láttak napvilágot, innen kerültek a *Delitiae poetarum Germanorum*ba (Frankfurt, 1612).

A kötet többi tanulmánya ugyancsak a Mátyás-kor utáni időszakokat érinti. Ekler Péter Augustinus Moravus Olomucensis episztolográfiájának a stílusok tanáról szóló fejezeteit ismerteti. Mivel a morvországi szerző II. Ulászló budai kancelláriájának titkára és a Sodalitas Litteraria Danubiana tagja volt, a magyar irodalomtörténet is magáénak vallja. Így Ekler Péter dolgozata a magyar kritikátörténet számára is rendkívül fontos. Erasmus és Jacobus Piso levelezéséből Jankovits László az egyetlen olyan fennmaradt levélpárt mutatja be, amelyik Erasmus Pisóhoz írott sorait is tartalmazza. A szövegek hasznos adalékokkal szolgálnak a humanista levélírás technikájához, szerkesztési és stílári kérdéseihez. A Brodarics-filológiához Kasza Péter szolgál újdonságokkal. Krakkóban felfedezte a *Historia verissima* egy megsemmisültnek hitt kéziratát, amelynek textológiai jelentősége abban áll, hogy alighanem az elveszett 1527. évi nyomtatott kiadásról készülhetett. A Verancsics-hagyatékából ugyancsak újonnan előkerült kézirat is a helyére kerül a szövegtörténetben. Madas Edit az Érsekújvári Kódex (1529–31) „Nagy édességes dicséretnek éneklése zengedez” kezdetű szekvencia-fordításának nemcsak középkori forrásairól, hanem a magyar változat keletkezésének és használatának körülményeiről tájékoztat.

Földrajzilag H. Kakucska Mária dolgozata visz a legtávolabbi Magyarországtól: a spanyol reneszánsz irodalom egyik rejtélyének megoldására tesz kísérletet. A *Lazarillo de Tormes* (1554) című regényt a spanyol pikareszk előfutárának tekintik. Szerzője ismeretlen, az újabb kutatás Juan Luis Vivesnek tulajdonítja. H. Kakucska Mária az ehhez kapcsolódó érveléshez csatlakozik, Vivesnek a témával összefüggő munkáira támaszkodva. Átlépve a következő századba Dalloul Zaynab Berger Illés 1602-ben megjelent, az Ausztriai ház csillagait és oszlopait dicsőítő latin eposzát ismerteti. Felhívja a figyelmet – Szörényi László nyomán – a munka irodalomtörténeti jelentőségére: fordulópont a magyarországi neolatin epikában, mivel Berger ezzel a művével teremtette meg a nemzeti eposzt. Ugyancsak fontos, hogy itt kapcsolódik először össze a hun–magyar monda-kör a Habsburg-dinasztia hagyományával. Még tovább halad az időben Máté Ágnes. Dolgozata 18. századi témát tárgyz: Pray György solymászi tankölteményének kibővített változatában a sólyom és a holló ősi ellenségeskedését is elbeszéli. A történet mégis kapcsolódik a humanizmushoz, forrása ugyanis Aeneas Sylvius Piccolomini; az ő művéből feltehetően Conrad Gessner *Historia animalium*ának közvetítésével kerülhetett Prayhoz.

Időben és tárgyban Bíbor Máté János kerül a legmesszebbre az ünnepelt kutatási területeitől. Egy 1816-ban nyomtatott névnap-i köszöntő füzetecskében megtalálható, eddig kétes szerzőségűnek tartott versről bizonyítja be, hogy egyértelműen Ungvárnémeti Tóth László szerzeménye. Nem nélkülözi a szellemességet és a derűlátást Bíbor Máté János érvelése, ahogyan dolgozatának létjogosultságát igazolja a szó-

ban forgó kötetben: Ungvárnémeti Tóthnak is a szemére vetették, hogy versének semmi köze a névnap-i üdvözléhez – mostani megjelentetése viszont egy születés-naphoz kapcsolódik, így most remélhetőleg eléri célját.

Áttekintve a témájuk alapján időben és térben tág határok között elhelyezhető dolgozatokat, megállapíthatjuk, hogy a kötet nemcsak Pajorin Klárának, hanem az egész szakmának öröme szolgálhat – függetlenül attól, hogy a tanulmányok jelentős részét (ahogyan ez legtöbbször lenni szokott) nehéz volna az ünnepelt munkásságával szoros vagy akár csak közeli összefüggésbe hozni. Ettől az apró szépséghibától eltekintve, mint oly sok hasonló alkalomból készült összeállítás, ez a gyűjtemény is indokolja NÉMETH S. Katalin megvalósításra érdemes óhaját: „égető szükség lenne – legalább a régi magyar irodalmat érintő területen – az emlékkönyvek analitikus feldolgozására, hogy a köszöntő kötetek éljenek és ne váljanak értékes tudományos eredmények temetőjévé”. (*Az emlékkönyvek hasznáról és káráról = Ötvös Péter Festschrift*, szerk. FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, Szeged, SZTE BTK, 2006 [Acta Historiae Literarum Hungaricarum, 29], 199–210, 210. A történészek a maguk szakterületén elvégezték ezt a munkát: *Történeti emlékkönyvek repertórium: Magyar tudósok és tanárok tiszteletére megjelent emlékkönyvek és emlékszámok történeti vonatkozású tanulmányainak válogatott jegyzéke, 1884–2004*, szerk. LAKATOS Bálint, PAKSA Rudolf, Bp., ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Eötvös Collegium, 2006 [Történeti Adattárak és Bibliográfiák, 1].)

Az utóbbi években gomba módra szaporodnak a „tudósok és tanárok” köszön-

tésére készülő kötetek. Ebben a túlradó tisztelet és szeretet mellett bizonyosan az is szerepet játszik, hogy a digitalizáció kedvez a kiadványok gyors és olcsó előállításának. Ma már könnyen megoldható, hogy annyi nyomtatott példány készüljön, amennyire igény van; a hálózati publikációval pedig a nyomdaköltség teljes egészé-

ben megspórolható, bárki olvashatja, letöltheti az elektronikus formában rögzített szövegeket. Mivel ezek jelentős része a magyar irodalomtörténethez kapcsolódik, egyre indokoltabb az áttekinthetőség igénye ezen a szakterületen is. A történészek példája adva van, lehet követni!

Bartók István

MAGYARORSZÁGI GONDOLKODÓK 18. SZÁZAD, BÖLCSESZETTUDOMÁNYOK, I.

Válogatta, szerkesztette, az utószót írta Tüskés Gábor, munkatárs Lengyel Réka,
Budapest, Kortárs Kiadó, 2010 (Magyar Remekírók: Új folyam), 1086 l.

Fata sua habent libelli – tartja a mondás. S noha a kijelentés inkább a könyvek utóéletére, tehát megjelenésük utáni történetére vonatkozik, mostani esetünkben a mondást a megjelenés időszakára érthetjük. Érdeemes kicsit tágabb környezetben átgondolni, hogy milyen feltételek határozták meg ennek a könyvnek a megszületését, mert ezeket az összefüggéseket is mérlegre téve pontosabb képet alakíthatunk ki a könyvről.

Kezdjük először azzal a műhellyel, amelyben a kézirat megszületett. Az MTA Irodalomtudományi Intézete hagyományosan az irodalomtudomány egyik fellegetűára, ahol a hétköznapi élet zavaró tényezőin felülemelkedve, mintegy hermetikus magányban lehetett az irodalommal foglalkozni. 1990 óta a tudomány finanszírozása jelentősen megváltozott. Az új szisztémában egyre nagyobb lett a készítés, hogy a tudósok ne csak olvassanak és kutassanak, hanem mérhető, vaskos könyvekben publikálják munkájuk eredményét, s mivel ennek alapján számíthattak nagyobb elismertségre, ajánlatos volt minél rövidebb idő alatt minél terjedelmesebb műveket

alkotni. Tegyük hozzá mindehhez, hogy időközben a kutatások támogatására fordítható pénz fokozatosan egyre kevesebb és kevesebb lett.

A könyv történetében fontos tényező a kiadó és a sorozat is. A Kortárs Kiadó különleges, heroikus szerepet vállalt 1990 után több olyan szerző és sorozat megjelentetésével, amelyek rendkívül fontosak kultúránk, irodalmunk szempontjából, de nem kecsegtetnek üzleti sikerrel. Ezek közé tartozott az egykor a Szépirodalmi Kiadónál megjelenő *Magyar Remekírók* sorozat újraélesztése is. A vállalkozás azért is nevezhető heroikusnak, mert ilyen típusú, minőségű és terjedelmű könyvek inkább egy nagyobb tőkével rendelkező kiadó palettájára kíváncsoznak. Ezzel együtt maga a kiadó sem volt felkészülve egy sokszerzős, kemény filológiai munkát igénylő könyv kiadására, ezért a munkálatok megoszlottak a kiadó és az intézet között.

A harmadik fontos elem maga a sorozat, amelyben a könyv megjelent. A *Magyar Remekírók* sorozat 1973-ban indult, elsődleges célja az volt, hogy a szélesebb

közönség számára is elérhetővé váljanak azok a tudományos kutatások során elért eredmények (szövegkiadási munka, illetve a hozzá kapcsolódó tudást magukba ölelő jegyzetek), amelyek a „magas tudomány” műhelyeiben születtek. A megcélzott szélesebb olvasókör azt igényelte, hogy a szövegek modern átírásban kerüljenek az oldalakra, a jegyzetek mennyiségét a legszükségesebbre csökkentsék a szerkesztők, a nélkülözhetetlen lexikális információkat a könyv végén gyűjtsék egybe. Az egyes köteteket rendszerint utószó zárta, amelynek egyik fontos feladata volt röviden összefoglalni az adott témához tartozó legújabb tudományos eredményeket. Hosszú elemzésekre nemigen volt mód, kivételnek számított például Hopp Lajos utószava Mikes Kelemen műveiről.

A sorozat tehát eredetileg a „művelt nagyközönségnek” szólt, míg a szakmabeliek a kritikai kiadásokat és a tudományos monográfiákat olvasták. A művelt nagyközönség soraiba számítottak a bölcsész egyetemisták, akik olcsó, könnyen kézbe vehető könyveket kaptak. Azért fontos mindezeket elősorolni itt, mert mára már ez a közönségtípus szinte kihalt. A „nejlon klasszikusokat” már az egyetemisták sem nagyon olvassák (igaz, a régebbi kötetek bibliapapírja sem könnyíti meg életüket), a sorozat darabjai egykor volt műveltségünk mementói.

A könyv értékeléséhez elengedhetetlenül fontos viszont a kiadói szándék pontos körülhatárolása, hiszen most két, nem teljesen azonos érdekléssel rendelkező műhelyben készült el a könyv. A Kortárs Kiadónak az az érdeke, hogy egy jól forgatható, érdekes könyv szülessen, amelynek tartalmához könnyen tudjon kapcsolódni minél több olvasó (potenciális vásár-

ló). Az MTA Irodalomtudományi Intézete 18. századi osztályának pedig nem lehet más célja, mint hogy egy minél magasabb színvonalú szakmai teljesítményt hozzon létre. A tudományosság fokmérőjével mérve ez alaposan dokumentált filológiai teljesítményt, szakszerű, részletgazdag, sok irányba kiterjedő jegyzetanyagot jelent. A két, eltérő igényt összeegyeztetni valóban nagyon nehéz, mint ezt a szerkesztő, Tüskés Gábor is jelzi az *Utószóban*.

A 18. századnak egyik legfontosabb különbsége a megelőző századokhoz képest, hogy a papír olcsóbbá válása és az írás-/olvasástudás növekedése miatt sokkal több mindent rögzítettek írásban, nyomtatásban, mint korábban, valamint a források fennmaradásának esélye is jobb lett. A századot bemutatni szándékozó tudósok először azzal kell szembesülnie, hogy az anyag sokkal nagyobb annál, mint amit át tud fogni, mint amennyivel megismerkedhet élete folyamán. A korszak bemutatása szükségszerűen csak részleges lehet, egy-két kiemelt szempontra felfűzött forrás-, illetve szövegegyüttes nyújtható át az olvasónak, ezért válik fontos kérdéssé, hogy mennyire sikerül koherens szempontot találni az anyag válogatásához, illetve elrendezéséhez. A *Magyarországi gondolkodók 18. század* – a cím bizonyos fokig kényszer a *Magyar gondolkodók 17. század* korábbi sorozati titulus után – több érdekes kérdést is felvet. Szerencsére a 18. század pontos dátumok közé zárt kijelölésével a szerkesztő megoldotta a korszakhatárok elvi boncolgatásából eredő problémákat: a kötet 1700 és 1800 között született szövegeket tartalmaz négy kivétellel. A „gondolkodók” szó jelentését már nehezebb megragadni, hiszen éppen ebben a században a tudományos és a közgondolkodás is

nagy átalakuláson megy keresztül, s ezért nem könnyű körülírni, hogy ki számít gondolkodónak az adott időszakban. A szerkesztői utószó a reflexiók megjelenését, az egyes tudományos területek ön-reflexiójának kialakulását jelöli meg mint fontos kritériumot. Valószínű, hogy ezen fontos jellemző mellett másféléket is elősorolhatnánk, amelyek a gondolkodók, illetve műveik spektrumát növelhetnék. Az alább felvetett kérdések, amelyek a kötetbe szerkesztett szövegek körét és státuszát vizsgálják, nem szerkesztői elveket, még kevésbé a hatalmas szerkesztői munkát akarják kétségbe vonni, inkább azt érzékeltetik, hogy milyen összetett és sokrétű volt a literátus élet a 18. században hazánkban.

A 18. század kutatása a hatalmas forrásmennyiségen túl azért is nehéz feladat, mert ez a száz év az irodalomtörténeti, de a politikátörténeti hagyományban is mint a 19. századot megelőző kor rögződött, illetve mintegy hidat, átmenetet képezett a 17. századi nagy vérfürdők és a reformkori polgári kibontakozás között. A századról utólag kialakult képben ezért rendszerint azok a jelenetek szerepelnek erősebb vonásokkal, amelyek a felvilágosodáshoz kapcsolódnak, s emiatt sokszor „orrsúlyosnak” tűnik a korszak. Noha magyarázható mindez a tudománytörténet hagyománya alapján, de azért érdemes elgondolkodnunk, hogy a század egészéről képet adván, milyen mértékben szükséges szerepeltetni az utolsó két évtizedben született munkákat. A kötet egyértelműen a hagyományos szerkezetben adja közre anyagát, a választóvonalat 1772 körül húzva meg. Az arányokat tekintve ez azt jelenti, hogy a bölcséleti részben 5 szöveg szerepel 1772 előttről és 22 a későbbi évekből, a nyelvi

részben 6/20, az irodalmiban 5/18 és a történelmiben 8/11 az arány. A magyarországi tudományos reflexív gondolkodás valóban ennyire a felvilágosodáshoz kötődött? S az arányokat tekintve valóban ennyire kevés előzményből épült ki minden a század utolsó negyedében? Vagy inkább olyan koncepcióval állunk szemközt, amely a századból elsősorban a felvilágosodás eredményeit érzi kiemelkedőnek, s a megelőző korszakot mint a csendes lapangást tartja számon? Érdemes lett volna talán kiegyenlítettebb képet mutatni, elsősorban a korábbi szövegek bővítésével.

Emellett fontos eltöprengenünk azon, hogy a cím (*Magyarországi gondolkodók*) óhatatlanul az irodalomtudományunkban régebb óta jelen lévő biografikus struktúrájú irodalomszemléletet képezi le, s ezért az anyag a szerzőkhöz kapcsolódó művek szerinti elrendezésben kap helyet a könyvben. Így óhatatlanul háttérbe szorul a másik szempont, hogy a korszakot témák, párbeszéddek, összhatások együtteseként lássuk és értékeljük.

A tematikus besorolás, főleg ha egy könyv számára készül tematikus rend, sosem lesz képes átfogni azt a gazdagságot, amelyet az akkori szemlélet jelentett. A szerkesztői utószóban Tüskés Gábor részletesen ki is tér erre a problémára, sőt jelzi azt is, hogy ez a kötet a bölcsészettudományok első kötete, amelyet kiegészít majd egy második, amelyben az esztétikai, morálfilozófiai, vallásfilozófiai tárgykörök kapnak majd helyet. Számolva azzal, hogy a bölcsélet, a nyelv, az irodalom és a történelem négy olyan tárgykör, amelyet a mi korunk irodalomszemlélete tart fontos kategóriának, hiszen a korszakban ezek nem ennyire elkülönülten, sokkal inkább egymásba fonódva jelentkeztek, tudomásul

kell vennünk azt is, hogy nem tudunk olyan szerteágazó témastruktúrát kialakítani, amilyen színes az egykori irodalmi és tudományos élet volt.

Éppen ezért tartom jó és korszerű ötletnek, kicsit továbbmozdulva a szerzői szemléletű alapállásról, hogy a nagy anyagmennyiséget téma, illetve tárgykör szerinti csoportosításban kapjuk meg. Abban viszont már bizonytalan vagyok, hogy ezek a kategóriák, illetve kategóriahatárok valóban használhatók-e egy ilyen, nagyon sokszínű és ezerfelé tartó anyag bemutatására. Kiindulópontként szembetaláljuk magunkat azzal a problémával, hogy a korszakban, tehát a 18. században az írásos művek felosztásának más rendszere létezett. A tudományos, illetve nem tudományos megközelítésmód határai – lévén, hogy a tudomány korántsem volt olyan normatív, mint a pozitivizmus után –, az ismeretek továbbadásának retorikai és pragmatikus keretei egészen máshol húzódtak, sőt a század során nagyon sokat változtak is. Az iskolai ismeretszerzés, az elmélyült értekezésekben lefektetett gondolatok, az antik hagyomány bázisán felépülő tudásanyag más- és másféle ismeret- és kompetenciakört jelentett a korszak emberei számára. Ebből következik, hogy amikor reflektáltak egy-egy fontos (tudományos vagy nem tudományos) gondolatra, problémakörre, azt nagyon sokféle módon, s egymástól jelentősen eltérő beszédrendekben tették meg. Vályi András egyetemi köszöntőjének vagy Gyarmathi értekezésének éppen funkciójuk miatt más volt a retorikai felépítése, érvkészlete, hivatkozási bázisa, a tudományra való reflektálása. Egymás mellé állításuk azonban elfedheti ezt a jelentős különbséget, netán

megzavarhatja az olvasót, aki egymás után lapozgatja végig az egyes fejezeteket.

A négy nagy témán belül kronológiai rendben következnek egymás után a szövegek. Ez olyan struktúra, amely következetesen érvényesíthető, azonban nem emeli ki plasztikusan azokat a kérdésköröket, amelyek köré ekkoriban az egyes tudományterületek csoportosultak. Ebből a szempontból lehetett volna erősebb vonalon követni az utószóban előképként megidézett *A magyar kritika évszázadai* első (Tarnai–Csetri-féle) kötetének rendszerezési elvét. Ott egyes problémakörökhöz mint témákhoz kapcsolódnak az írások, igaz, terjedelmi okok miatt jóval kevesebb szöveg jelenhetett meg. A kisebb tematikus egységek jelentőségét abban látnám, hogy az olvasó nem biztos, hogy rögtön megérti például a *Debreceni Grammatika* kezdő sorainak panaszhangját („Nem tagadhatni, hogy alig van az európai nemzetek nyelve között, amely eleitől fogva oly nagy elhagyatásban lett volna, mint a magyar nyelv”, 425), amikor a nyelvi rész elején már ott áll a *Tsétsi-grammatika* bevezetője, de a *Debreceni Grammatika* előtt is éppen egy tételes nyelvtannak, Gyarmathiének első passzusai olvashatók. Ha a nyelvtudomány területén a grammatikaírás, a szótárkészítés, a nyelv eredetének, történetének megírása mint altémák szerepelnének, sokkal jobban éreznénk azt az izgalmas párbeszédet, amely a szerzők, illetve műveik között zajlik. Hasonlóképpen az irodalom területén is talán hatásosabb lett volna kiemelni és egymás mellé helyezni a *historia litteraria* (Czvittinger, Rotarides, Bod, Horányi, Haner, Wallaszky, Belnay) szövegeit, amelyekben jól nyomon követhető lenne a fo-

lyamatos, apró lépésekben történő elmozdulás az írás mint 'írott szó, materiálisan rögzített tudás' felől, az írás mint 'a szellemi kincsek (termékek) hordozója' jelenítés felé. E változás miatt a korabeli szerzőknek egyre több kanonizációs és ideológiai (nemzetiség, műfajok, popularitás, nyelvválasztás stb.) kérdéssel kellett szembenéznük.

Nagy kérdés az is, hogy a tételes, elsődlegesen a tudás továbbadását elősegítő művek, például az iskolai oktatáshoz kapcsolódó nagy mennyiségű szöveg, amelyek nem az új ismeretek felkutatását tűzik ki célul, mennyiben férnek bele a megnevezett kategóriába. Összevetve Margócsy István fontos tanulmányának (*A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban*, 2005) végén található kronológiának és bibliográfiának ide vonatkozó részeit és jelen kötetünk szövegválogatását, látható, hogy akad még olyan kiaknázatlan anyag, amelynek a kötetben lehetett volna a helye. Igaz, ezek a tételek elsősorban a hagyományos ismereteket foglalták össze, s nem az új tudományos-reflexív eredményeket közvetítették. Barczafalvi Szabó *A tudományok magyarul* című 1792-es könyve talán szintén befért volna a szerkesztési szempontok alapján. A közreadott korpusztól távolabbra eső, de hasonlóképpen érdekes lehetett volna – akár csak egy rövid részletig – idézni Márton István 1792-es grammatikájának végéről, onnan, ahol a „deák-beszéd magyarra való fordításáról” értekezik, hiszen itt is olvashatók a nyelvre vonatkozó reflexiók. Izgalmas lehetett volna esetleg Vályi K. András *Levéliírási tankönyvének* zárópasszusaiból a kisebb terjedelmű műfajok rendszeréről szóló egynémely mondatot átvenni. Ezek a kisebb szövegek természetesen nem az

újdomságot, hanem éppen a rögzült tudást jelentették a korszakban, ám éppen itt találhatjuk meg azt a háttérrel, amely előtt a nyelvről szóló reflektív gondolkodás új teljesítményei megszülettek.

A kiválasztott szövegek így tarka, nagyon izgalmas, de nem teljes képet mutatnak a korszakról. Közrejátszik ebben (itt sajnos) a sorozati egység követelménye, amely jelen esetben olyan fontos szerzők munkáit iktatta másik kötetbe, mint Mikes, Csokonai, Bessenyei, mégis érdemes lett volna Bessenyei egy-két röpiratát, amelyek alapvetően fontosak voltak mind a nyelvről szóló gondolatok irányának alakulása, mind a fráziskészlet tekintetében, itt újra közölni.

Bessenyei mellett Csokonainak is terjedelmes kötete volt már korábban a sorozatban, de éppen a nyelvről szóló gondolatok kaphattak volna itt is néhány oldalt. Magam szívesen láttam volna olyan bekezdéseket is, amelyek a nem tudományos, de a gondolkodói reflexiónak ékes példái, mint Mikes leveleinek szép mondatai vagy Bod *Szent Hilarius*ának részletei, például ahol *A tanulásról és a tudományról* szól, néhol nagyon találó példákat is elősorolva: „Micsoda káros az emberi társaságnak? – Az, hogy mindenkinek magokat bölcseknek tartják, s az igazgatásra elég okosoknak. *Sokrates* azt mondja, ha egy nagy gyűlekezésben azt kiáltanák: álljanak fel a csizmadiák, csak azok állnának fel; de ha azt mondanák: álljanak fel a bölcsek, mindnyájan felállanának, mert senki magát tudatlannak nem tartja.” (*A tanulásról és a tudományról*, 489 = *Szent Hilarius*, szöv. gond., bev., jegyz. HARGITTAY Emil, Bp., 1987, 163.) Ez utóbbi példák nem a kifinomult gondolkodás szülöttei, mégis fontos helyük lenne egy általános gondolko-

dástörténeti térképen. (Igaz, Bod szövege még helyet kaphat a következő kötetben, témája szerint illik oda is.) Azért is hozom ezeket ide példának, mert hasonló heterogeneitást a kötet felmutat, amikor Makó Pál szigorú érvkészletű logikai értekezése és Benyák Bernát metafizikai nézetei között olvashatjuk Kónyi János Dodsley-fordítását, amely témájában, de főleg Kónyi stílusában eléggé elüt a másik két filozófiai szövegtől.

Egy kiemelt téma többféle megközelítésére jó választás lehetett volna a nyelv témaköre. Itt a nyelv mint a tudományos vizsgálat tárgyának szépen dokumentált alakulástörténete mellett nagyon jól elfért volna „a nyelv mint kommunikációs eszköz”, vagy „a nyelv mint ideológiai választás tárgya” témakör illusztrálása. S noha ezek a kérdések elsősorban pragmatikus beszédmódokban kerültek volna elő – tehát valóban nem illenének bele az önreflexív tudomány kategóriájába –, mégis egyik-másik darabjuk jobban érthetővé tette volna azt a hátteret, amely előtt a kötet szövegei megszülettek. Nemcsak olyan kuriózumokra gondolok, mint például hogy az 1790-es országgyűlésen elhatározták az országgyűlési jegyzőkönyv magyar nyelvű vezetését is – s ez nagy horderejű változás a korszakban –, hanem inkább olyan eseményekre, fordulatokra, amelyeknek a tudományosság területén is volt nagyobb reflexív hatásuk a korszakban. Kettőt emelnék ki, amelyek csaknem eltűnnek a kötetből, mintha a 18. században nem is befolyásolták volna gondolkodóink életét. Az egyik a *Ratio educationis* – amelyről meg kell jegyezni, hogy a jegyzetekben többször hivatkoznak rá a kötet szerzői –, a másik II. József 1784-es nyelvrendelete.

Mindezeket nem hiánylistaként sorolom itt fel, hanem annak érzékeltetésére, hogy a könyvben olvasható anyag reprezentatív ugyan, de korántsem ad teljes képet a korszakról. Jól kivehető a szerkesztői szándék, amely elsősorban az önálló könyvtári tételként megjelent műveket vette alapegységnek, mégis számos olyan forráscsoport van – alkalmi beszédek, beiktatások, versek, újságbevezetők, magánlevelezés –, ahol szintén nagyon fontos, olykor meghatározó nézeteket olvashatunk a nyelv és irodalom tárgykörében. Nem is említeném ezt, ha maga a kötet nem hozna ilyen típusú szövegekre is példát, mint Bél levele a lipcsei barátjához, 1718-ból (644–648) vagy akár Révainak a Magyar Hírmondóban megjelent felhívása a népdalok gyűjtésére, ahol maga a *Tudománybéli dolgok* rovatcím is jelzi a szöveg forrását. De itt kell kijelenteni azt is, hogy az olvasók nagy örömeire bekerültek olyan szövegek is a kötetbe, amelyeket a legújabb tudományos eredményekként tarthatunk számon, mint például Belnay György Alajos értekezése a dal műfajáról, melyet a pesti egyetem esztétikai tanszékének pályázatára készített 1791-ben, s amely kevesebb mint egy éve bukkant elő az Országos Levéltár raktárából.

Az eddig felsoroltak elsősorban a könyvhöz mint a tudományos paradigmába tartozó alkotáshoz kapcsolódnak, s nem tekintettem a bevezetőben vázolt másik oldalra. Ha azt helyezem előtérbe, hogy a szélesebb olvasóközönség egy olyan könyvvel gazdagodott, amelyből megtudhatja, hogy már a 18. században is milyen mély alaposággal és mennyire magasröptűen tudtak az irodalomról, nyelvről, történelemről gondolkodni, akkor a kötet mindenféleképpen reprezentatív válogatás, és

arra csábítja az olvasót, hogy megismerkedjék ezzel a páratlanul izgalmas korszakkal, amelyben a gondolkodás csírái még rengeteg változatos irányba növesztették a modern tudományt. A szövegek szerzőiről szóló bevezetők az átlagolvasót megfelelő mennyiségű információval látják el, és a legszükségesebb adatokat megkapja a jegyzetekből. S ezek olyan erőnei és érdemei a könyvnek, amelyek előkelő helyre állítják azt napjaink tudományos könyvkiadásának mezőnyében.

Zárásul még azt a jelentős közösségi munkát kell kiemelnem, amellyel e könyv

megszületett, hiszen a szerkesztő mellett sok közreműködő alapos filológiai segítségével volt szükség, hogy ez az 1086 lap összeálljon. Ez a fajta, nagy létszámú csapatmunka nem jellemző a mai humántudományi életre, ezért külön dicséret illet minden résztvevőt, és természetesen kiemelten az egész munkát összefogó, heroikus feladatot vállaló főszerkesztőt. Remélem, hogy a következő kötet hasonlóan buzgó közreműködés eredményeként mielőbb elkészül.

Thimár Attila

SZABÓ ÁDÁM: CANUDOS ÖSVÉNYEIN. MÁRAI SÁNDORRAL ÉS MARIO VARGAS LLOSÁVAL EUCLIDES DA CUNHA NYOMÁN Budapest, L'Harmattan, 2010, 165 l.

Szabó Ádám könyve Márai egyik rövid regényéről, az *Ítélet Canudosban* című kötetéről szóló monográfia. Az értelmezés terjedelme jócskán meghaladja a regényt, ez az arány önmagában is jól szemlélteti azt a részletező megközelítést, amely a könyv metódusát jellemzi. Az egyetlen műre összpontosuló figyelem több szempontból is helyeselhető. Egyrészt jelzi az olvasás szövegközeliségének szándékát, másrészt az értekezés határozott törekvése, hogy – néhány jelentős kezdeményezés után – meggyőző, kiterjedt érvelés segítségével az irodalmi köztudatban végre megszilárdítsa a jelentős Márai-regények között egy olyan alkotás pozícióját, melyet a recepció korántsem fogadott egyöntetű elismeréssel.

A kötet felépítését körültekintő gondosság jellemzi. Az első fejezetben a szerző igyekszik elhelyezni a regényt az emigráció első húsz évének időszakában keletke-

zett Márai-művek között. Ennek keretében meggyőzően szemlélteti a harmincas–negyvenes évek sikerkorszakában gyakran modorossá váló Márai-hang jelentős átalakulását. A két korszak elbeszélés-poétikájának összevetése mellett meggyőzően mutat rá arra is, hogy az *Ítélet Canudosban* nyelvét nemcsak a retorikusan bőbeszédű, modorosságra hajló korábbi alkotásokhoz, hanem a vele megközelítőleg egy időben keletkezett Mária-regényekhez képest is nagyfokú egyszerűsödés, gazdaságosság, már-már szikár előadásmód jellemzi.

A második fejezet a regény keletkezéstörténetét követi nyomon elsősorban Márai naplójegyzeteinek segítségével. Részletesen dokumentálja az írás folyamatának elhúzódsát, az író szöveggel folytatott küzdelmét, a többszöri átírás tényét. Mindezzel a keletkezéstörténet és az alkotáslélektan oldaláról is igyekszik alátámasztani a regény nyelvi megalkotottságának koráb-

ban jelzett sajátságait: a bejáratott, túlretorizált Márai-hang átalakulását. Másrészt arra is vállalkozik, hogy bemutassa azoknak a gondolatoknak a feltűnését az életműben, melyek a példázatos szöveg jelentésének elvi-bölcséleti referenciáit adják.

A harmadik fejezet a kötet legeredetibb és filológiai szempontból valószínűleg legmaradandóbb teljesítménye. Szabó Ádám a Márai-recepció jelentős adósságának törlesztésére vállalkozott, amikor a Márai-regény forrásául szolgáló da Cunha-művet, az *Os Sertões*-t összevetette az *Ítélet Canudosban* szövegével. A korábbi Márai-kutatás da Cunha könyvét csak címéről ismerve nem vállalkozhatott komparatistikai vizsgálatra, ezt elsőként Szabó Ádám végezte el. Ennek a ténynek a jelentősége aligha becsülhető túl, hiszen elemzése a későbbi kutatás számára komoly támpontokkal szolgálhat. Immár meglehetősen pontossággal tudható, hogy a cselekményvezetés, az alakformálás és a szövegstruktúra terén milyen számottevő különbségek mutatkoznak a két kötet között. Mivel a vizsgálat a Márai jegyzetében írtakat visszaigazolja, azaz a regény csak nagyon kevésbé támaszkodik a brazil szerző munkájára, a beszédmód imitációja nem igazán jöhet szóba. Ezért nem találhatunk kivétlnivalót abban az eljárásban, hogy Szabó Ádám elsősorban da Cunha művének francia fordítására támaszkodott, s csak a számára fontosnak tetsző szöveghelyeket vetette össze a Márai által olvasott angol fordítással.

A negyedik fejezet ugyancsak összehasonlító vizsgálatot nyújt. A szerző itt Márai regényét az ugyancsak az *Os Sertões*-t forrásként használó Vargas Llosa-művel, a *Háború a világ végén* című nagyregénnyel veti össze. A messzemenő poétikai, műfaji, szerkezetbeli eltérések még

inkább meggyőzik az olvasót arról, hogy az *Ítélet Canudosban* mind koncepciója, mind elbeszélésmódja tekintetében nagyon eltér da Cunha művétől, melynek Vargas Llosa munkája lényegesen több vonását őrizte meg, noha ez is jelentősen eltér forrásától. Mindezek alapján nehéz lenne kétségbe vonni, hogy ez a komparatistikai fejezet is fontos adalékokkal szolgál Márai regényének értékeléséhez. Ugyanakkor felmerül a kérdés, vajon szükség van-e ilyen terjedelemben egy olyan vizsgálat esetében, amely Vargas Llosa regényének magyar fordítását veti össze Márai regényével. Ennek a fejezetnek a hossza ugyanis megegyezik a da Cunha-művet tárgyaló szakaszával, jöllehet Vargas Llosa regénye nem szolgált forrásként Márai számára.

Szabó Ádám az ötödik fejezetet szenteli a regény önálló értelmezésének. Ez az egység a kötet leghosszabb része, terjedelme mintegy kétszerese bármely más fejezetének. Az alaposságra való törekvés tehát jól érzékelhető már a szerkezeti arányokban is, ugyanakkor megítélésem szerint a könyvnek mégis ez a legproblematisabb fejezete. Korábban szintén előfordultak olyan megállapítások, melyeket erősen vitathatónak, egyoldalúnak vagy némiképp leegyszerűsítőnek éreztem. Ezek az értékelések és minősítések a tulajdonképpeni szövegértelmezés során viszontatérnek, s még határozottabb alakot öltenek. Ennek következtében az interpretáció bizonyos pontokon leszűkíti a szöveg jelentését, továbbá némiképp következtetlenné mutatkozik.

Szerzőnk elutasítja a regényt egyértelműen parabolaként minősítő értékeléseket, noha elfogadja, hogy a példázatszerűség a szöveg poétikájának egyik fontos jellegze-

tessége. Ezt a kiegyensúlyozott értékelést nem áll szándékomban vitatni, ugyanakkor meggyőződésem, hogy a megvalósult interpretáció meglehetősen egyértelmű példázatként állítja elénk a regényt. Az utolsó, recepciótörténeti fejezet átolvasása után csak megerősödött az a meggyőződésem, hogy Szabó Ádám áttetszőbbnek látja a regény parabolikus szerkezetét, mint annak korábbi jelentős értelmezői. Szegegy-Maszák Mihály, Lőrinczy Huba vagy Bányai János egyaránt eldönthetetlen dilemmaként mutatták be az egymást kizáró elvek összezsapását Bittencourt marsall és a nő párbeszédében. Szabó Ádám látszólag átveszi ezt a megközelítést, amikor a két alakot „[e]gy eldönthetetlen-eldönthetetlen dilemma két oldalának képviselői”-ként (102) értékeli. Ugyanakkor a következő lapon érvelése már vissza is vonja az előbbi állítást: „A nő emlékezésének megkapó hangulata, a házaspár történetének érdekessége és főként személyes hite, mindenképpen befolyásolja az olvasót, és a mérleg nyelvét önkéntelenül a nő igazságának irányába lendíti.” (103.) A szerző tehát rövid úton eldönti az imént még eldönthetetlennek nyilvánított dilemmát. A feloldhatatlan ellentét, a provokáló apória helyett a továbbiakban is az egyértelműsítés irányába mozdul el az elemzés. A 104. lapon a lázadók templomában megszólaló ezüstharang hangjáról ezt olvashatjuk: „[a] »végítélet« harangszava [...], amely a marsall döntő vereségét jelzi”. Holott a harangszó nem a győzelemről ad hírt, hanem a két elv küzdelmének lezárhatatlanságáról. Csak annyit tudunk meg, hogy Bittencourt téved, amikor azt hiszi, végérvényesen lezárta egy aktát, mivel az Anarchia szelleme tovább él. Az értelmezés azt is kétségbe vonja, hogy az írónak megért

valamit Canudos jelentéséből: „véleményünk szerint nem annyira a canudosiakkal szembeni megértésről, mint inkább saját társai kegyetlenségének (nyilván első-sorban utólagos) elutasításáról kell beszélnünk.” (110.) Ezzel a regény három meghatározó szövege egyaránt ugyanahhoz a tanuláshoz látszik elérkezni: a lázadók által megtestesített értékek mégiscsak magasabb rendűek, mint amit a polgári kormány hadserege képvisel. A szerkezet leegyszerűsödik az elkövetők és az áldozatok kétosztatú képletére, s úgy tűnhet, a két álláspont közül az egyik kétséget kizáróan magasabb rendű a másiknál.

Úgy vélem, hogy az interpretáció ebben az esetben különböző jelentésszinteket kever össze egymással. Az áldozatok iránti részvét, a gyilkolás elutasítása nem jelenti az általuk képviselt elvek igazolását. Rend és Anarchia vitája eldönthetetlen, az Anarchia elvének aktuális képviselői iránt annyi együttérzés nyilvánul meg, amennyi az áldozatnak kijár. A regénybeli Anarchia azonban maga sem ítéli el az erőszakot, s ha ennek az örök küzdelemnek éppen egy olyan epizódját látnánk, amelyben a Rend elvének képviselői halnak sorra erőszakos halált, a részvét a regénynek tulajdonítható perspektívából közelítve őket is megilletné. Az áldozatok iránti együttérzésnek vajmi kevés köze van ahhoz, hogy igazolódna-e az általuk képviselt elvek.

A dilemma feloldása irányába tesz lépést Szabó Ádám akkor is, amikor a címbeli *ítélet* közelebbi meghatározására vállalkozik. Azonosítja azokat a szövegheleket, amelyeken az ítélet kifejezés előfordul, ennek nyomán kitűnik, hogy valamennyi esetben Bittencourt alakjához kapcsolódik az ítékezés szándéka. Mindebből azonban nem azt a következtetést vonja le,

hogy a marsall magabiztosságával az ítékezés lehetősége is szertefoszlik, hanem úgy véli, az ítékezés szándéka Bittencourt fejére hull vissza, ő lesz az, aki megítéltetik: „ellentétben Lőrinczy Huba és Szegedy-Maszák Mihály értelmezésével, amelyek kettős jelentésűnek tartják a címet, úgy véljük, hogy az »ítélet« elsősorban a hatalmat, a rendszert, az államot képviselő hadügyminiszter vonatkozásában értendő.” (104.) Úgy vélem, ezen a ponton ismét különböző szinteken adott válaszok keverednek össze egymással. A magam részéről fenntartás nélkül egyetértek Bányai János véleményével, aki így fogalmaz: „a regény azért tartozik Márai Sándor legjobb művei sorába, mert a történelemcsináló Bittencourt marsall és a Túlvilágot hirdető Tanácsadó ellentétében nem hozza meg az ítéletet.” (147.) Bányai kijelentését – mivel nem határolja el tőle saját nézőpontját – Szabó Ádám vélhetőleg úgy értelmezi, hogy a regény nem mondja ki impliciten az ítéletet, de határozottan sugallja azt. Az én olvasatom szerint Bányai szövege egészen mást állít: azt, hogy a könyv kétségbe vonja az ítékezés, a határozott állásfoglalás lehetőségét, mivel feloldhatatlan dilemmaként láttatja a példázatos szövegben megtestesülő elvek összecsapását.

Azért időzöm ilyen hosszasan ennél a problémánál, mert a kérdés Szabó Ádám könyvének alapvető célkitűzését érinti: széles körben elfogadtatni az irodalmi közvéleménnyel azt az álláspontot, hogy az *Ítélet Canudosban* Márai legjelentősebb regényei közé tartozik. A didaktikus megoldásokkal szembeni kortárs olvasói idegenkedés azonban nem kedveli az áttetsző, tanmeseszerű parabolákat. Amikor Szabó Ádám interpretációja eldönti azt, ami a regény perspektívájából szemlélve eldönt-

hetetlen, minden egyes mondatával távolabb helyezi a regényt a kortárs befogadástól. Nem csupán arról van szó, hogy ebben a fejezetben – a többitől eltérő módon – nem igazán alkalmas szempontokat választ a könyv vonzóvá tételéhez, hanem arról is, hogy leegyszerűsíti a regény jelentését.

Ha a fent említett három regényszólamot vizsgáljuk, bátran kijelenthetjük: téves az a beállítás, amely egy-egy osztatlanul egységes álláspont képviselőjeként fogja fel a nő, Bittencourt vagy a narrátor figuráját. Ha a csúcspontként aposztrofált fürdésre gondolunk, máris bonyolultabb képet alkothatunk a nőnek a polgári kultúrához és Canudoshoz fűződő viszonyáról. Olykor Szabó Ádám is hajlik arra, hogy összetettebb viszonyulást feltételezzon: „A nő két világ megtestesítője: a polgári múlté és Canudósé”. (111.) Más kérdés, hogy kevés hajlandóságot mutat ennek a nézőpontnak a következetes érvényesítésére. Jobban megvizsgálva a fenti idézetet kitűnik, hogy a feloldhatatlan dilemma olvasási stratégiájának képviselői csupán az első tagmonddal érthetnek maradéktalanul egyet. A második tagmondat már megszorítást, visszalépést tartalmaz, amennyiben a nő polgári létét kategorikusan a múlthoz utalja. Márpedig a fürdésjelenet és a közben lezajló metamorfózis éppen a nő polgári létét teszi jelenvalóvá. A fürdés kívánsága nem a canudosi lázadók szellemiségéből fakad. Ez a bozótpuszta gyilkos szárazságában már-már képtelen kívánság a polgári komfortot, a civilizált életet idézi vissza, ahogy a férfiak viselkedése is. Udvariassan hátat fordítanak a fürdőző nőnek, ezzel visszacsempészik a vadonba azt a kultúrát, azt a civilizált rendezettséget, amely belőlük is kiveszett a brutális hadviselés során.

A sárvárosban a nőknek nincsenek előjogaik, nem illeti meg őket sem az előzenység, sem a kitüntetett bánásmód, sem kádfürdő – mindez a civilizáció terméke. A nő, aki szinte életszükségletként sikolt a fürdő után, részben visszahelyezi magát a civilizációba, úrinővé változik, aki angolul társalog a marsallal. Miközben párbeszédük zajlik, nem tartozik egyértelműen egyik szférába sem: a fürdés a rendhez és a civilizációhoz köti, küldetésének végrehajtása, a Tanácsadó üzenetének átadása pedig Canudoshoz.

Még Bittencourt-ról sem állítható, hogy soha egyetlen pillanatra sem érinti meg Canudos szelleme. Miért folytatna hosszas társalgást egy fogolynővel a sárvárosbeli viszonyokról, ha nem érdekelné, mi mozgatja az ottaniakat? A Tanácsadó halála dokumentált tény, melyet fotók támasztanak alá. Ha mégis élne, néhány órája van hátra az utolsó támadásig. Kérdőjeles, aligha magyarázható a halálhírrel kapcsolatos bizonytalansággal. Az elnyúló beszélgetés íve a magabiztos kihallgatástól a szorongó érdeklődésig ível, majd végül a marsall egy mesterséges gesztussal – önmagán is erőszakot téve – visszahelyezkedik a győztes pozíciójába. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, ez az intelligens polgár és bürokrata maga is felfogja Rend és Anarchia dilemmáját, majd miután bepillantott a megnyíló örvénybe, rákényszeríti magát a biztosnak látszó Rend sáncai mögé való visszatérésre.

A narrátor pozíciójának vonatkozásában álláspontom Lőrinczy Huba véleményével rokon. A szereplői elbeszélő mesztic volta a civilizáció és a vadon kettős kötődésének erőterébe helyezi alakját. Apja erőszakra épülő nevelési elvei igencsak emlékeztetnek a Rendet képviselő államhatalom

módszereire. A megírás belső kényszere nem csupán a hadjárat szörnyűségeit átélő emlékező lelkiismeret-furdalásával hozható összefüggésbe, hiszen nagyrészt nem is a háború eseményeit beszéli el, hanem a sajtótájékoztató és a fürdés történetét. Márai a maga elbeszélőjét nem az értetlen, az események jelentőségét felfogni képtelen narrátori szerepkörbe helyezi. A narrátor nem ért meg ugyan mindent, de elbeszélése kiemeli a jelentős eseményeket, s előadásmódja nem utal lépten-nyomon elbeszélői avatatlanságára. Éppen ezért nincs okunk feltételezni, hogy nem a megértés szándéka vezeti, amikor éppen egy hasonló határhelyzet közelében érzi magát. Lassan a halálra készül, arra az eseményre, amely addigi világának rendezettségét, értelmét vonja kétségbe, ahogy minden emberi élet rendjét, értelmét megkérdőjelezi. Szabó Ádám idézi Márai egyik naplőbejegyzését, amelyben kórházi tartózkodásáról szólva Canudosnak éppen ilyen jelentést tulajdonít: „Utolsó délután elolvastam a Canudos-regényt. »Egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba...« Ez igaz, most megtörtént. De más is: a 126. oldalon a nő arról beszél, »egy napon észrevette, hogy igazán megérkezett Canudosba és akkor már nem akart elmenni onnan...« Utolsó délután és éjszaka nagy meglepetéssel érzek ilyesmit: ez az ól, a szenvedésnek, a testi felbomlásnak ez az alvilági börtöne, ez a különös, egész előző életemet felborító, megváltoztató közjáték förtelmes volt, de adott is valamit...” (46.)

Ez az idézet átvezet a példázatossággal kapcsolatos problémakör egy másik vetületéhez. A parabolikus szerkezet leegyszerűsítésének csak az egyik változata az eldönthetetlen dilemma eldöntése, a másik – ennél semmivel sem jelentéktlenebb

vonatkozása – az egymással összeütköző elvek azonosítása. Alapvető tévedésnek vélem, hogy Szabó Ádám értelmezése a Rend és az Anarchia kategóriáit visszatérő módon leszűkítő értelemben használja, szinte kizárólag az emberi létezés politikai-társadalmi szintjéhez köti, holott sokkal átfogóbb és több jelentéssíkot mozgató oppozícióról van szó. A rendezettség és minden rend eredendő értelmetlensége mint feloldhatatlan dilemma az emberi lét valamennyi szintjén értendő. A hétköznapi szokásoktól a társas viszonyokon, a kultúrán át az elvontabb jelentésszintekig. A példázat leegyszerűsítésének kétes értékű útján azzal is elindulhatunk, ha a regényt az állam és az anarchizmus elvét képviselő lázadók oppozíciójára csupaszítjuk le. Pedig határozott szignálok utalnak rá a regény szövegében, hogy az elbeszélés igyekszik eltéríteni az olvasót a szimplifikáló magyarázattól. A marsall igencsak nevetséges színben tűnik fel, amikor az ismeretlen úrinőt arról faggatja, olvasta-e Proudhont, Bakunyint vagy Kropotkint. Nem tudja elképzelni, hogy valaki ne államellenes nézetei miatt csatlakozzon a sárváros lakóihoz. Holott csupán arról van szó, hogy a nő – akárcsak férje – saját életvitelének mechanikus rendjét, kiüresedését felismerve indult el megtapasztalni azt, ami egész addigi életén kívül van, an-

nak egészét megkérdőjelezi. Amíg az államellenes összeesküvés kategóriájával kell szembenéznie, Bittencourt mindvégig magabiztos marad, akkor bizonytalanodik el, amikor az anarchia egzisztenciális kiterjesztésének örvényébe pillant bele.

Szabó Ádám monográfiája sok tekintetben alapos, körültekintően megírt munka. A regényt meggyőzően helyezi el az életmű kontextusában, pontosan jellemzi Márai elbeszélésmódjának és stílusának átalakulását, részletesen dokumentálja a mű keletkezéstörténetét. A regény és a forrásul szolgáló terjedelmes da Cunha-kötet összehasonlító elemzését elsőként végzi el, s aligha túlzok, ha úgy vélem, ezzel a Márai-recepció megkerülhetetlen darabjává vált. Bárki nyúljon ehhez a témához a későbbiekben, nem hagyhatja figyelmen kívül Szabó Ádám kutatási eredményeit. Ugyanakkor egy vonatkozásban némi hiányérzet marad az olvasóban, amikor lete-
szi a monográfiát. Márai regényét a dilemma eldönthetatlensége és az egymásnak feszülő két elv jelentésszintjeinek gazdagsága teszi igazán jelentős alkotássá. Ezen a téren – számos erénye ellenére – a kötetbeli regényértelmezés nem nyit újszerű perspektívát, s a korábbi jelentősebb interpretációknál talán némiképp hagyományosabb olvasatot nyújt.

Gintli Tibor